

АКТИВІЗАЦІЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ У КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЕКТУ "УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ"

Ліфарєва Н. В.

У статті розглянуто проблему демографічного старіння суспільства, здійснено аналіз літератури з соціально-психологічних проблем людей похилого віку; визначено основні ресурси соціальної роботи з людьми похилого віку у культурно-дозвілльєвій сфері на прикладі діяльності Університету третього віку.

Ключові слова: старіння, старість, соціальна робота, похилий вік, культурно-дозвілльєва діяльність, Університет третього віку.

В статтє рассмотрена проблема демографического старения общества, приведен анализ литературы, в которой изучаются социально-психологические проблемы людей пожилого возраста; определены основные ресурсы социальной работы с людьми пожилого возраста в культурно-досуговой сфере на примере деятельности Университета третьего возраста.

Ключевые слова: старение, старость, социальная работа, пожилой возраст, культурно-досуговая деятельность, Университет третьего возраста.

The article considers the problem of demographic aging of society, presents analysis of research literature on socio-psychological problems of elderly people and describes the main resources of social work with elderly people in the sphere of cultural and leisure activities as exemplified by the work of the University of the Third Age.

Key words: aging, old age, social work, elderly age, cultural and leisure activities, the University of the Third Age.

Постановка проблеми. У більшості країн сучасного світу збільшується кількість людей похилого віку. У доповіді Генерального секретаря ООН про світові демографічні тенденції на 42-й сесії Комісії з народонаселення та розвитку (2009 р.) вказується на те, що у 1950 р. лише 8 % від загальної кількості населення планети складали люди у віці 60 років та старші. До 2009 р. ця частка збільшилася до 11 %, а у 2050 р. вона складе 22–25 %. Очікується, що у глобальному масштабі кількість людей похилого віку з 743 мільйонів людей у 2009 р. сягне до 2 мільярдів у 2050 р., тобто збільшиться майже втричі. "В Україні навантаження людьми похилого віку вже перевищує навантаження дітьми" [3].

"Україна належить до демографічно старих країн світу. Загальна кількість населення становить 45,78 млн осіб (на 01.01.2010 р.). Частка населення, старшого 60 років, становить 20,3 % з прогнозованою тенденцією до її подальшого підвищення. За даними демографічних прогнозів, вже до середини цього сторіччя очікується збільшення значень цього показника в Україні до 38,1 %, зокрема частка людей 80 років і старших збільшиться в 3,5 рази" [7, с. 246].

Сучасне суспільство, яке прагне до цивілізованості, намагається вирішувати проблеми, що викликані демографічними та соціальними змінами з урахуванням особистісного потенціалу соціальних суб'єктів. Як вказує В. Альперович, старість можна поділити на такі стадії: похилий вік (60–69 років), рання старість (70–79 років), глибока старість (старіші за 80 років) [1, с. 3]. Особливе значення має соціальний аспект старіння, який тягне за собою значні моральні проблеми. Старість – це неминучий для усього людства процес прийняття нових соціальних ролей, нової системи міжособистісних і групових взаємовідносин, змін у фізичному та психологічному стані, пристосуванні до нового становища та нових умов. Сучасна європейська цивілізація не має того особливого морального ставлення до людей похилого віку, яке традиційно зберігається у східних культурах. У повсякденній свідомості та системі цінностей західної людини біологічна інтерпретація старіння є чи не єдиною, принаймні домінуючою. Як зауважує Є. І. Холостова, такий погляд практично не залишає місця вищому, моральному аспекту проблеми старості. Усвідомлення морального виміру старіння та соціального стану людей похилого віку потребує значних зусиль та зумовлює актуальність проблеми [5, с. 97].

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення літератури дозволяє зробити висновок, що проблема соціально-педагогічної підтримки людей похилого віку стала перспективним міждисциплінарним напрямком та залучає увагу представників різних фахів.

Важливе значення для розуміння природи людського старіння мають дослідження таких вчених, як Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Е. Берн, Б. Н. Гартен, Ф. Гізе, І. С. Кон, А. Г. Лідерс, Е. С. Маркарян, Р. Пек, Л. А. Растрігін, К. Роджерс, С. Б. Спасибенко, Е. Еріксон, І. Ялом та ін.

Різноманітні моделі соціогеронтологічного знання, процеси старіння, соціальний стан людей похилого віку як специфічної соціовікової групи та соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку вивчалися такими вченими, як В. Альперович, В. В. Болтенко, І. Н. Бондаренко, Н. В. Герасимова, А. Й. Капська, Т. В. Карсаєвська, А. В. Мудрик, М. Д. Олександрова, О. А. Пачина, М. І. Рожков, К. А. Феофанов, В. В. Фролькис, Є. І. Холостова, В. В. Чайковська, Н. Б. Шмельова та ін.

Значний внесок у дослідження розвитку соціально-культурної діяльності та використання соціально-культурних технологій у процесі геріатричної реабілітації внесли Г. О. Аванесова, М. А. Аріарський, Т. І. Бакланова, Г. П. Блінова, Т. В. Босенко, Л. Я. Вітебський, Г. С. Головльова, О. І. Григор'єва, В. С. Гончарова, Ж. Ш. Досбенбетова, Г. А. Євтеєва, А. Д. Жарков, Т. Г. Кисельова, Ю. Д. Красильников, С. С. Комісаренко, А. П. Маркова, О. Ю. Мацукевич, Ю. С. Моздокова, Е. Г. Нефьодова, Т. В. Рябова, Ю. А. Стрельцов, О. І. Смирнова, Л. І. Столярчук, В. Я. Суртаєв, В. Є. Тріодін, В. М. Чижиков, Н. Н. Ярошенко та ін. Можливості реалізації соціальних, культурних, духовних та творчих потенціалів у старості та питання саморозвитку і самоактуалізації людей похилого віку розглядали Р. А. Андріанова, В. І. Андрєєв, Л. І. Анциферова, К. А. Аримбаєва, Т. І. Бакланова, М. В. Бородіна, В. З. Дулікова, Д. Глазе, В. Гуфеланд, Ю. Н. Кулюткін, А. Маслоу, М. Ноулз, В. В. Серікова, В. Франкл, Ж. В. Хозіна, І. С. Якиманська та ін.

Мета статті – визначити активізуючий потенціал соціальної роботи з людьми похилого віку у культурно-дозвіллевій сфері на прикладі діяльності Університету третього віку.

Виклад основного матеріалу. У всіх вищезазначених наукових працях висвітлюються різні проблеми та аспекти старіння і стану людей похилого віку, теорія та практика соціальної роботи з ними, досліджуються проблеми формування у суспільстві позитивних установок щодо людей похилого віку, розкриваються питання соціокультурної та соціально-психологічної адаптації людей похилого віку, особливості організації їх дозвілля та спілкування. Однак у спеціальній літературі ще не розроблений послідовний та повний аналіз феномену організації культурно-дозвілльової діяльності у вищому навчальному закладі, у якому водночас реалізується й навчальна програма для освіти літніх людей.

Проблемне коло нашого дослідження зумовлене протиріччями між:

- наявністю в Україні кризової соціально-демографічної ситуації, яка характеризується значним збільшенням частки людей похилого віку у складі населення, з одного боку, та недостатньою розробленістю загальної теорії розвитку соціально-культурної активності людей похилого віку у культурно-дозвілльовій діяльності, з іншого боку;

- наявністю наголосів на гуманізацію державної соціальної політики, потреби суспільства у гуманному ставленні до людей похилого віку, прагненні до всебічної організації їх побуту та дозвілля і відсутності необхідних умов, достатнього фінансування для задоволення соціально-культурних потреб цієї верстви населення;

- наявністю великої кількості вільного часу у людей похилого віку (особливо у самотніх) та невмінням самостійно і раціонально організувати його змістовність, якість та повноцінність;

- необхідністю розвитку активного ставлення до життя у людей похилого віку, яке сприятиме запобіганню негативних психологічних станів та соціальної ексклюзії, дозволить розвивати їх потенційні можливості, сприятиме самореалізації у культурно-дозвілльовій діяльності; необхідністю забезпечення ефективного дозвілля людям похилого віку, створення оптимальних умов для відпочинку, навчання, розваг і емоційної стабілізації особистості та відсутності цілеспрямованих соціально-культурних технологій, які б сприяли реалізації принципу активності у практичній діяльності соціально-культурних установ;

- наявністю соціально-інтеграційних, активізуючих, психотерапевтичних та реабілітаційних потенційних ресурсів культурно-дозвілльової діяльності людей похилого віку та відсутністю науково обґрунтованих програм їх використання у культурно-дозвілльовій діяльності закладів соціального захисту.

Незважаючи на те, що останніми роками почали з'являтися дослідження з проблем людей "третього віку", які висвітлюють різні аспекти становища людей похилого віку, досліджують проблеми ейджизму, соціальної ексклюзії, переживання самотності, питання соціокультурної та соціально-психологічної адаптації людей похилого віку, у спеціальній літературі ще не розроблено послідовного та повного аналізу проблеми активізації людей похилого віку за допомогою культурно-дозвілльової діяльності у такому досить новому соціальному інституті, як Університет третього віку. При всій безперечній теоретичній та практичній значущості досліджень у даній галузі на сьогодні є недостатньо розробленими різні аспекти підтримки людей похилого віку в освітньому процесі та культурно-дозвілльовій діяльності, яка, безперечно, є чи не єдиною доступною формою розвитку активного ставлення до життя людей похилого віку, має високий потенціал щодо адаптації літніх людей до свого віку, до нових соціально-економічних умов, соціалізації особистості, сприяє розвитку творчих здібностей, комунікативних навичок, інтелектуальних інтересів.

Дослідження проблем старіння та старості пов'язані не тільки з демографічними та культурно-історичними змінами, які спостерігаються у всьому світі. Значне збільшення частки людей похилого віку у загальній структурі населення впливає практично на всі сфери життєдіяльності, що стосуються сфер політики, економіки, медицини, освіти, загальносоціальних інститутів та взагалі на соціальну політику держав. "Соціальна політика держави щодо цієї вікової групи відображає сутність будь-якої держави" [6, с. 127].

"Велике значення у забезпеченні активного ставлення до життя після виходу на пенсію у країнах Східної Європи мають університети третього віку. Слід зазначити, що в Україні вперше такі структури були започатковані Інститутом геронтології, а також розроблені спеціальні програми навчання за різними напрямками. В останні роки розвиток мережі Університетів третього віку отримав подальший поштовх завдяки підтримці цього напрямку проектами Фонду народонаселення ООН" [7, с. 247]. Невід'ємною складовою розширення можливостей людей похилого віку та забезпечення їх активної участі у житті суспільства є також стимулювання їх до навчання перед і після виходу на пенсію у формі шкіл передпенсійної підготовки та університетів третього віку. "З урахуванням підходів, визначених Мадридським міжнародним планом дій щодо старіння на 2009–2012 рр., в Україні за підтримки Фонду народонаселення ООН було сформовано проект Концепції національного плану дій. Одним з його основних положень є необхідність розширення використання інформаційного простору для висвітлення питань соціального і правового захисту людей літнього віку та їх інформаційно-консультативної підтримки" [7, с. 250]. Спираючись на цю концепцію, Міністерство соціальної політики України наказом від 25.08.2011 р. № 326 запровадило соціально-педагогічну послугу "Університет третього віку", у якому затверджено процес упровадження соціально-педагогічної послуги "Університет третього віку". Метою надання цієї соціально-педагогічної послуги є реалізація принципу активності завдяки організації культурно-дозвілєвої діяльності та навчання людей старшого віку впродовж усього життя та підтримка їх фізичних, психологічних і соціальних здібностей. Надання послуги має, зокрема, забезпечити:

- створення умов і сприяння всебічному розвитку людей похилого віку;
- реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;

- надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння, його особливостей, основ законодавства стосовно людей похилого віку тощо.

Вища освіта, яку отримують люди похилого віку в Університеті третього віку, свідчить про особливу важливість цього нового соціокультурного феномену – потреби людей похилого віку у підвищенні свого інтелектуального рівня. Саморозвиток через освіту втратив момент професійної необхідності, став для людей похилого віку задоволенням [2, с. 30]. Оскільки отримання освіти в Університеті третього віку є абсолютно добровільним та безкоштовним, можна зробити висновок, що ми спостерігаємо зріст активності самих пенсіонерів, які відмовляються сприймати старість як пасивне очікування згасання і смерті. Ця активність виявляється також у тому, що вони за власним бажанням починають спілкуватися, розширювати коло своїх друзів, включатися в активну пізнавальну та творчу діяльність не тільки під час відвідування Університету третього віку, але й поза його межами, у своєму особистісному житті. І це також підтверджує основну ідею концепції активізації особистості у період геронтогенезу – кожна людина володіє внутрішньою власною активністю, прагненням до росту, прогресу, повної реалізації свого внутрішнього потенціалу.

Як справедливо зазначає Є. І. Холостова, людина похилого віку, яка усвідомлює, що "... її діяльність – це своєрідний еліксир молодості", який позитивно впливає на її психофізичну форму, охоче працює над собою в цьому напрямку: вона піклується про набуття навичок активності, досвіду у даному виді діяльності, про постійне оновлення інтересів. Доки продовжується подібна активність, продовжується й молодість у старості. Коли у житті людини почне проявлятися тенденція до припинення старань з оживлення та підтримки своєї діяльності, це означає, що вона досягла межі справжньої старості – старчого регресу, психофізичного занепаду" [5, с. 100].

У дослідженнях, що проводилися на базі Університету третього віку при Дніпропетровському університеті ім. А. Нобеля, взяли участь 257 осіб віком від 59 до 78 років, які навчаються на економічному та гуманітарному напрямках та беруть участь у культурно-дозвілєвій діяльності. За результатами досліджень, інформація, яку слухачі Університету третього віку отримують на лекціях та практичних заняттях, стає предметом для спілкування з близькими та оточенням, спонукає ділитися враженнями, стає предметом дискусій (75 %), дозволяє людям похилого віку відчувати себе впевнено у новому економічному, політичному, інформаційному та соціальному просторі (63 %). Майже всі слухачі (98 %) відзначають задоволення інтелектуальних потреб, підвищення розумової активності, розвиток пам'яті та інтелектуальних здібностей, розширення пізнавальних інтересів, поглиблення знань про суспільство, активізацію самостійної пізнавальної діяльності. У нотатках слухачі вказують на появу бажання спілкуватися, освоювати різні види народної творчості, вивчати історію своєї родини, краю та

країни, історію різних релігій, країн, відвідувати музеї, виставки та театри; 56 %, завдяки освоєнню роботи на комп'ютері, ознайомлюються з інформацією та постійно спілкуються через Інтернет. Нові інтереси літніх студентів вплинули на активізацію спілкування у їх родин, більшу увагу до них членів родини, змістовність спілкування (72 %). Результати досліджень також свідчать про те, що завдяки участі в освітянській та культурно-дозвіллевій діяльності 95 % досліджуваних перемогли почуття самотності та відчуженості та отримали змістовне спілкування. Взаємодія у культурно-дозвіллевій діяльності дозволила 90 % осіб розширити коло знайомих та однодумців, відчувати емоційну єдність, підвищення настрою, поліпшення самопочуття, життєвого тону та переборювання відчуття апатії, порожнечі та похмурих думок. Дуже важливим ми вважаємо те, що 92 % слухачів Університету третього віку відзначають підвищення активного та змістовного ставлення до життя, відчуття зв'язку поколінь, духовної самореалізації, соціальної значущості, розкриття творчого потенціалу. Це свідчить про те, що у процесі дозвіллевого залучення людей похилого віку до духовних цінностей відбувається цілеспрямований розвиток основних особистісних потенціалів – пізнавального, ціннісно-орієнтаційного, творчого, комунікативного [4].

Висновки. Статистика наочно доводить постійне зростання кількості літніх людей та їх частки у населенні світу і, зокрема, в Україні, яку демографи вже віднесли до "старих" країн світу. Захист прав та законних інтересів людей похилого віку, підтримка їх соціального статусу та забезпечення активного довголіття є однією зі складових державної соціальної політики України.

Набуває актуальності використання у системі соціального обслуговування нових технологій соціально-культурної роботи з людьми похилого віку. Таким зразком може служити організація культурно-дозвіллевої діяльності літніх людей в Університеті третього віку.

Основна ідея концепції активізації особистості у період геронтогенезу – кожна людина володіє внутрішньою власною активністю, прагненням до росту, прогресу, повної реалізації своїх внутрішніх потенцій, а тому необхідно створити необхідні, найбільш сприятливі умови для саморозвитку і самореалізації.

Соціально-педагогічна підтримка людей похилого віку розглядається як їх активізація, спонукання їх до активних форм життєдіяльності, що змінює ставлення до свого життя на активне, наповнює життя змістом і сенсом. Тобто такі функції культурно-дозвіллевої діяльності, як розвивальна, інформаційно-просвітницька, комунікативна, культурно-творча, рекреаційно-оздоровча, зберігають свою актуальність у змісті культурно-дозвіллевих програм для людей похилого віку.

У дослідженнях, які проводилися на базі Університету третього віку у Дніпропетровському університеті імені Альфреда Нобеля, встановлено, що для активізації людей похилого віку необхідно включати їх у всі сфери життєдіяльності, що забезпечує збереження та розвитку їх трудової, суспільної, культурно-дозвільної, комунікативної, пізнавальної та особистісної активності.

Емпіричні дослідження довели, що активізація людей похилого віку у культурно-дозвіллевій діяльності сприяє їх позитивному пристосуванню до нової життєвої ситуації. Ця діяльність, на наш погляд, впливає на збереження активності, яка приводить до розвитку нових соціальних контактів, творчості, інтелектуальних здібностей і інтересів, поліпшує психологічний стан та самопочуття – взагалі, до підвищення задоволення від життя. Тобто успішне пристосування до старості непрацюючих пенсіонерів та задоволення від життя належать тим людям похилого віку, які проявляють активність у культурно-дозвіллевій діяльності.

Література

1. Альперович В. Социальная геронтология / В. Альперович. – Ростов н/Д., 1997. – 292 с.
2. Дуликов В. З. Социально-культурная работа за рубежом : учеб. пособ. / В. З. Дуликов. – М. : МГУКИ, 2003. – 156 с.
3. К 2050 году число пожилых людей превысит число детей в возрасте до 15 лет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/news/fullstorynews.asp?newsID=11149>. – Назва з екрана.
4. Стрельцов Ю. А. Социально-культурная деятельность на современном этапе: тенденции и перспективы развития / Ю. А. Стрельцов // Культурология: новые подходы : альманах-ежегодник. – М. : МГУК, 1998. – № 3–4. – С. 68.
5. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учеб. пособ. / Е. И. Холостова. – М., 2003. – 188 с.
6. Холостова Е. И. Пожилой человек в обществе / Е. И. Холостова. – М., 2005. Ч. 1, 2. – М., 2005. – 296 с.
7. Чайковська В. В. Старіюче суспільство України: запити та рішення / В. В. Чайковська, Л. А. Стаднюк та ін. // Проблемы старения и долголетия. – 2011. – Т. 20, № 2. – С. 246–251.